

НАПРЯМИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

У статті досліджуються напрями диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності, які впливають на поточний стан агропромислового комплексу України. Проаналізовано трактування сутності категорії «диверсифікації» та досліджено основні характеристики диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств. Визначено, що інноваційною формою диверсифікації являються кластери, що формуються з конкурентоспроможних економічних суб'єктів в рамках відповідних галузей і локальних утворень. Встановлено, що ефект диверсифікації виражається в появі нових видів продукції і послуг, зміні галузевих, міжгалузевих та регіональних пропорцій. Встановлено, що сільське господарство визначається пріоритетним сектором української економіки в товарній структурі експорту. Визначено, що у 2010 р. у структурі валової продукції сільського господарства частка галузі рослинництва становила 69,9 %, а тваринництва – 29,4 %, то у 2019 р. така тенденція була наступною – 79,1 % та 20,8 % відповідно. Встановлено, що українські сільськогосподарські підприємства вирощують високодоходні сільськогосподарські культури, такі як зернові, ріпак та соняшник, які користуються високим попитом на міжнародному ринку. Визначено, що до основних напрямків диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності відносять диверсифікацію економічної діяльності сільськогосподарських підприємств (формування різних цехів, підприємств та виробництв по переробці сільськогосподарських товарів, проникнення у нові галузі та сфери виробництва) та диверсифікацію економічної діяльності малих форм сільського господарства (створення підприємств малих форм сільського господарства, організація нових видів виробництва в рамках власної галузі (вирощування нових видів, садиба лісу, вирощування екологічно чистих продуктів), розширення асортименту товарів).

Ключові слова: сільське господарство, сільськогосподарське підприємство, агропромисловий комплекс, диверсифікація.

VOLODYMYR YURIEV

Podilsky State Agrarian Technical University

DIRECTIONS OF DIVERSIFICATION OF ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE SYSTEM OF ENSURING THEIR COMPETITIVENESS

The paper studies the areas of diversification of agricultural enterprises in the system of ensuring their competitiveness that affect the current state of the agro-industrial complex of Ukraine. The interpretation of the essence of the category of «diversification» is analyzed and the main characteristics of diversification of agricultural enterprises are investigated. It is determined that the innovative form of diversification are clusters formed from competitive economic entities within the relevant industries and local entities. It is established that the effect of diversification is expressed in the emergence of new products and services, changes in sectoral, intersectoral and regional proportions. It is established that agriculture is determined by the priority sector of the Ukrainian economy in the commodity structure of exports. It is determined that in 2010 the share of crop production in the structure of gross agricultural output was 69.9%, and livestock – 29.4%, in 2019 this trend was as follows – 79.1 % and 20.8%, respectively. It is established that Ukrainian agricultural enterprises grow high-yielding crops, such as cereals, rapeseed and sunflower, which are in high demand on the international market. It is determined that the main directions of diversification of agricultural enterprises in the system of ensuring their competitiveness include diversification of economic activities of agricultural enterprises (formation of various shops, enterprises and industries for processing agricultural products, penetration into new industries and spheres of production) and diversification of small businesses. (creation of enterprises of small forms of agriculture, organization of new types of production within its own industry (growing new species, forest estates, growing environmentally friendly products), expanding the range of goods).

Key words: agriculture, agricultural enterprise, agro-industrial complex, diversification.

Постановка проблеми. З-за сучасних умов соціально-економічний розвиток країни неможливий без формування ефективного агропромислового комплексу. У зв'язку з посиленням конкуренції на світовому ринку важливе значення займає стійкість підприємства на ринку сільськогосподарських продуктів. Оскільки виробники сільськогосподарської продукції стикаються з проблемами постійного зростання витрат на аграрне виробництво, що призводить до зростання цін на продукти харчування та незадоволення населення, через постійне зростання цін. Тому для зниження витрат та продажу продукції за прийнятними цінами керівники сільськогосподарських підприємств змушені шукати нові можливості. Постійний пошук раціональної моделі виживання та подальшого розвитку сільськогосподарського підприємства в умовах зниження купівельного попиту та освоєння вигідних товарних ніш на ринку сільськогосподарської продукції в результаті змушує застосування диверсифікації виробництва як стримувального фактору стосовно високих витрат на сільськогосподарське виробництво та для забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Диверсифікація діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової економіки дозволяє знижувати ризики необґрунтовано високих витрат і оперативно реагувати на структуру попиту, що змінюється, зберігати потенціал організації та виробничі потужності. Особливістю диверсифікації для

сільського господарства є можливість пристосуватися до мінливих умов сільськогосподарського ринку і навіть впливати на нього. У зв'язку з цим, досить актуальним і необхідним у сучасних умовах є огляд існуючих напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності досліджує значна кількість науковців, зокрема А. І. Трубілін, В. І. Гайдюк, А. В. Кондрашова, М. Г. Паремужева, А. Е. Горохова, Н. А. Далісова, Е. В. Степанова, Н. І. Степаненко, О. О. Томілін, В. В. Попова, І. В. Бурачек, Н. В. Михайленко, А. М. Пивовар, Є. І. Богуславський, О. В. Горяник та інші. Праці зазначених вище науковців присвячені аналізу диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств, які вплинули на генезис та забезпечення результативної діяльності агропромислового комплексу країни.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження сучасних напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності. Для досягнення мети визначено наступні завдання: встановити сутність поняття «диверсифікація» та описати його основні характеристики; проаналізувати основні показники виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств України; визначити основні напрями диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств.

При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. На етапі становлення світового ринкового суспільства сільськогосподарські підприємства повинні шукати власні конкурентні переваги [1, с. 116]. Основні стратегічні напрями сталого розвитку агропромислового комплексу необхідно базувати як на розширенні сфери діяльності сільськогосподарського підприємства, так і на диверсифікації товарної продукції. Диверсифікація виробництва та товарної номенклатури визначається як важливий напрямок розвитку господарського суб'єкта ринкової економіки.

Розвиток номенклатури товарної продукції агробізнесу дозволяє сільськогосподарському підприємству засвоювати нові канали збуту, розширювати ринки збуту та отримувати додаткові кошти для розвитку бізнесу і виробництва. Розвиток сільськогосподарського виробництва та вирощування нових видів сільськогосподарської продукції створює передумови для створення раціональної та розширеної сівозміни, що, своєю чергою, чинить сприятливий вплив на якісний склад ґрунту.

Розвиток видового складу продукції, що вирощується, створює резерви для підвищення фінансового стану та конкурентоспроможності агропромислового підприємства. Отже, сільськогосподарським підприємствам необхідно проводити стратегію диверсифікації основної діяльності для забезпечення гнучкості та ефективної перебудови організаційної структури. Напрями диверсифікації сільськогосподарського підприємства мають бути економічно ефективні та сприяти розвитку агропромислового комплексу.

В основі терміну «диверсифікація» лежить латинське слово «diversus» – різне, відмінне. Науковці під цим поняттям розуміють інші інноваційні технології сільськогосподарського виробництва [2]. Диверсифікація визначається як форма економічних зв'язків суб'єктів господарювання і являється закономірністю існування та інноваційного розвитку агропромислових систем. Науковці виділяють наступні закономірності розвитку диверсифікації: усунення диспропорцій аграрного відтворення, вирівнювання галузевої рентабельності та трансформація і динамічна стійкість.

Ефект диверсифікації виражається в появі нових видів продукції і послуг, зміні галузевих, міжгалузевих та регіональних пропорцій. Диверсифікація може реалізуватися з метою отримання ефекту масштабу виробництва та розширення видів діяльності. В агропромисловому комплексі диверсифікація здійснюється шляхом вертикальної інтеграції сільськогосподарських товаровиробників та підприємств промислової переробки й організацій, що надають фінансові послуги – виробничі і інвестиційне спрямування, яке визначається як розширення масштабів діяльності. У сільському господарстві найпоширенішими видами диверсифікації є горизонтальна та конгломератна диверсифікація. Основними видами стратегії диверсифікації в агропромисловому комплексі є диверсифікація по продукту і по регіону [3].

Керівники великих структур зазвичай застосовують стратегію інноваційної диверсифікації. Різноманіття видів даної стратегії надає можливість кожному підприємству віднайти таку модель розвитку, яка підходить саме йому та сприяє стійкості до оновлення. Диверсифіковані напрями інноваційної діяльності забезпечують конкурентні переваги підприємству.

Інноваційною формою диверсифікації є кластери, що формуються з конкурентоспроможних економічних суб'єктів в рамках відповідних галузей і локальних утворень. Проте розвиток ефективних диверсифікованих кластерів можливий лише при наявності ефективної регіональної стратегії, оскільки їх розвиток у відриві від регіону неефективний [4].

Найчастіше останніми роками керівники сільськогосподарських підприємств використовують диверсифікацію через застосування ресурсозберігаючих технологій. Зважаючи на сучасні тенденції, рівень і темпи запровадження та розвитку ресурсозберігаючих технологій у нашій країні, доцільно відзначити значні

відмінності від індикаторів ефективності та їх застосування у зарубіжних країнах [5]. У результаті зростання цін на матеріальні та енергетичні ресурси відбувається повільне впровадження технологій ресурсозбереження, що призводить до багаторазового збільшення вартості продуктів агропромислових підприємств. Ці фактори негативно впливають на показники результативності, зокрема на дохідність та конкурентоспроможність виробників сільськогосподарської продукції. Внаслідок впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій розширюються можливості сталого та стабільного розвитку сільського господарства [2].

Отже, диверсифікація визначається, як актуальний напрям удосконалення управління виробничо-господарською діяльністю, зокрема у стратегічній перспективі. Оскільки підприємницька діяльність на аграрному ринку України визначається як ризикована через непередбачуваність конкурентного середовища. Проникаючи у нові сфери бізнесу, підприємці захоплюють нові ринки, а значить потенційні сектори для одержання додаткових доходів будуть пом'якшувати негативний вплив специфіки сільськогосподарського виробництва, а насамперед сезонності.

Ефект диверсифікації виходить за межі аграрного сектора економіки, тому виникає необхідність модернізації економіки в умовах кризи сільського господарства, оскільки функціонування в СОТ вимагає посилення конкурентних позицій агропромислового комплексу України на шляху його інноваційного розвитку. Низька інноваційна сприйнятливість агропромислового комплексу в Україні проявляється у втраті значної частини науково-технічного потенціалу, негативних аспектах стану світової економіки вимагають здійснення заходів щодо вдосконалення управління в аграрному секторі, принципово новому підході, що відображає вплив зовнішніх і внутрішніх факторів інноваційного розвитку та їх взаємодії з державним регулюванням.

Сільське господарство визначається пріоритетним сектором для української економіки, оскільки воно забезпечує більше 50 % фонду споживання населення і визначається як пріоритетний сектор економіки в товарній структурі експорту та займає друге місце серед секторів економіки, протягом тривалого періоду часу має позитивне зовнішньоторговельне сальдо [6, с. 135].

Аграрні підприємства сконцентрували свої зусилля на виробництві зернових та технічних культур, де така тенденція спричинена зростанням ціни на таку продукцію на світовому ринку, що, своєю чергою, спричинила стрімке скорочення поголів'я тварин і поточних обсягів виробництва продукції тваринництва. Згідно зі статистичними даними у 2010 р. у структурі валової продукції сільського господарства частка галузі рослинництва становила 69,9 %, а тваринництва – 29,4 %, то у 2019 р. така тенденція була наступною – 79,1 % та 20,8 % відповідно (див. рис. 1).

Комерціалізація діяльності аграрних підприємств в Україні спричинила значні структурні зміни у посівах сільськогосподарських культур, тому сільськогосподарські підприємства вирощують високодохідні сільськогосподарські культури: зернові, ріпак та соняшник, які користуються високим попитом на міжнародному ринку, що в результаті сприяло скороченню вирощення затратних і трудомістких культур – цукрових буряків та кормових культур (див. рис. 2).

Зменшення вирощування кормових культур, висока затратність, трудомісткість та ризикованість виробництва тваринницької продукції, довготривалий термін оборотності капіталу спонукали сільськогосподарських товаровиробників скоротити діяльність тваринницької галузі (див. рис. 1; рис. 2).

Отже, діюча система аграрного виробництва в Україні визначається, як результат адаптації сільськогосподарської галузі до реального стану функціонування національної економіки [8, с. 73]. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва залежить від факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, до яких належать: стан розвитку ринкової сфери, яка формується при взаємодії постачальників, покупців, конкурентів, потенційних інвесторів, органів державного управління, територіальної громади, ЗМІ тощо [9].

На рис. 3. відображені напрямки диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності.

Також можна виокремити наступні основні напрями диверсифікації як: багатоваріантність діяльності сільськогосподарських підприємств; розвиток несільськогосподарських напрямів діяльності у сільських громадах, для того, щоб забезпечити зайнятість та зростання рівня доходів населення; зростання у структурі товарної продукції питомої ваги продукції підсобних виробництв; створення інтегрованих структур [9].

Синергетичний ефект диверсифікації полягає в одержанні більшого чистого прибутку диверсифікованою системою, ніж сума чистих прибутків, що входять до її складу окремих господарських систем, які діють самостійно, а також сприяє економії інвестицій, витрат та часу відтворювального процесу. Встановлено, що функціонування агропромислового комплексу полягає в низькому рівні диверсифікаційних процесів, локалізації виробництв та недостатній фінансовій підтримці інновацій.

Дія сукупності даних факторів обумовлює специфіку заходів посилення конкурентних позицій агропромислового комплексу таких як: підтримка експорту вітчизняного продовольства, високотехнологічних виробництв, олігопольних ринків; вдосконалення діяльності територіальних торгових палат по сертифікації і стандартизації сільськогосподарської продукції; стимулювання диверсифікації сільськогосподарського і продовольчого ринків за рахунок розвитку середнього і малого підприємництва та

ринкової інфраструктури; підвищення ролі галузевих спілок та асоціацій; надання податкових пільг, кредитів для підприємств, які засвоюють нову продукцію і технології; відновлення підтримки гарантійного забезпечення високоефективних проєктів з наданням регіонам субсидій у формі грантів на засвоєння нових технологій; підтримка диверсифікаційних можливостей формування та розподілу доходів суб'єктів продовольчих ринків в залежності від різних критеріїв; визначення обсягів підтримки сільського господарства з урахуванням відповідних нормативів [9].

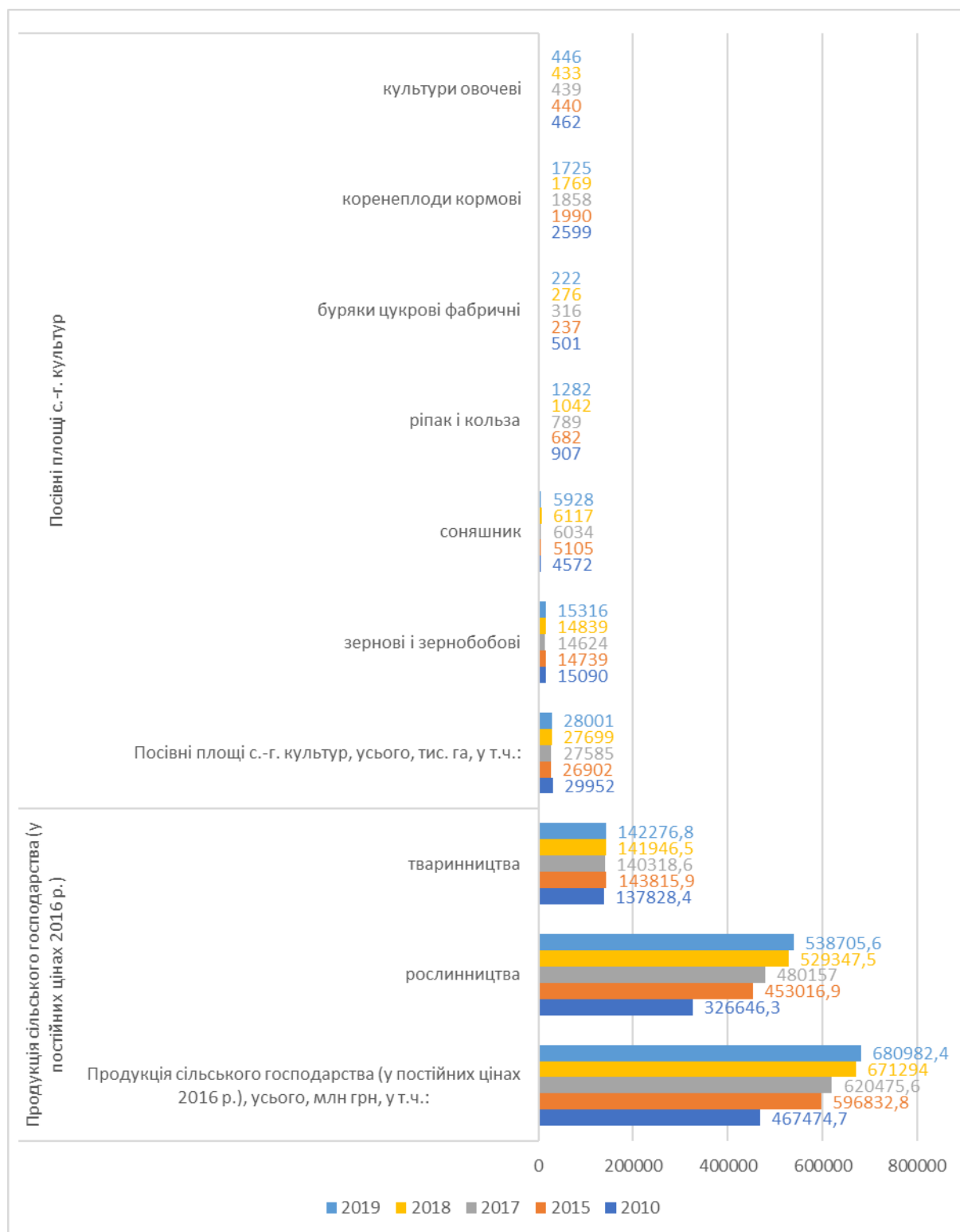

Рис. 1. Показники виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств України та посівні площі с.-г. культур, 2010-2019 рр.

Примітки: сформовано автором на основі [7].

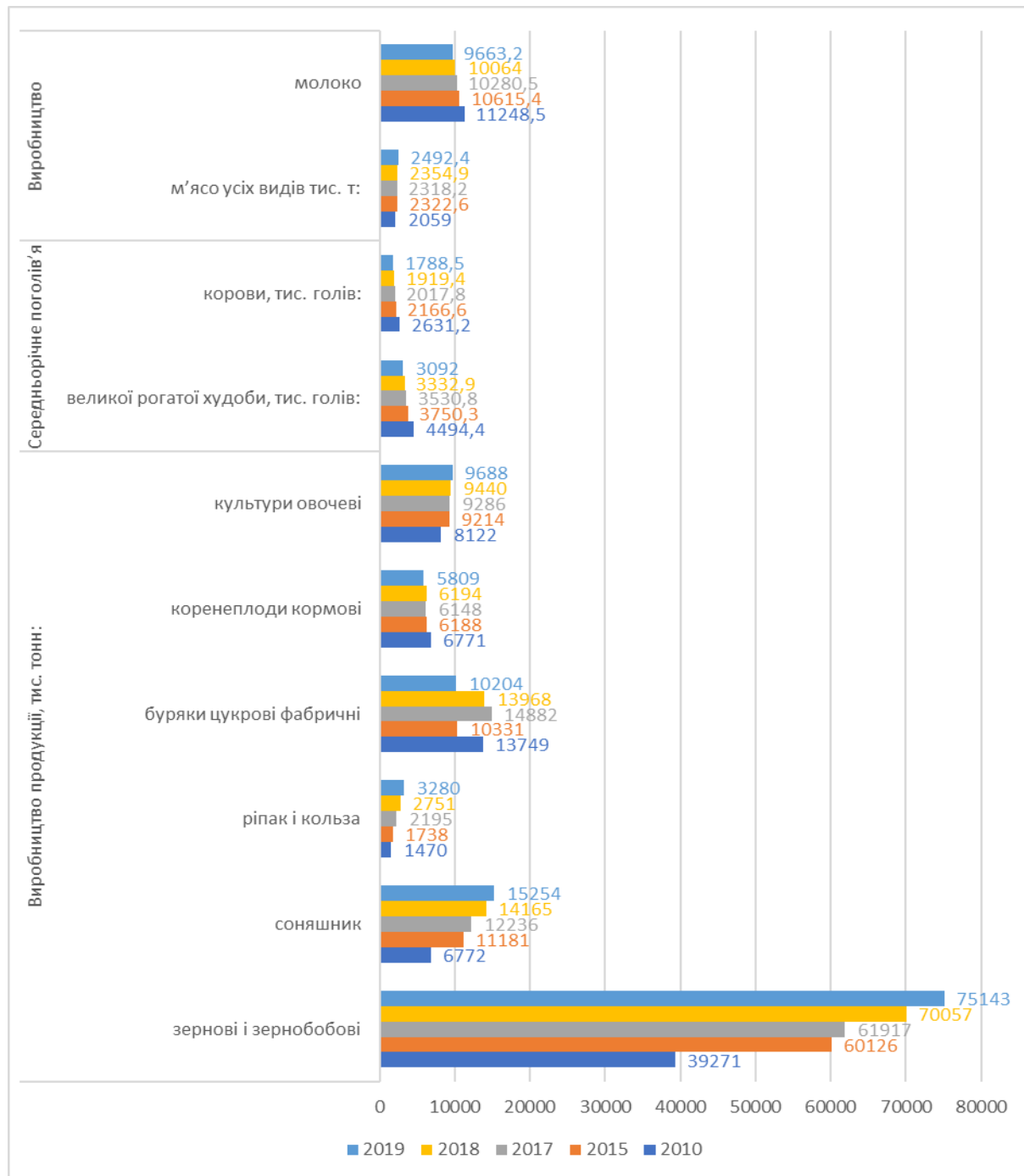

Рис. 2. Показники виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств України та середньорічного поголів'я, 2010-2019 рр.

Примітки: сформовано автором на основі [7].

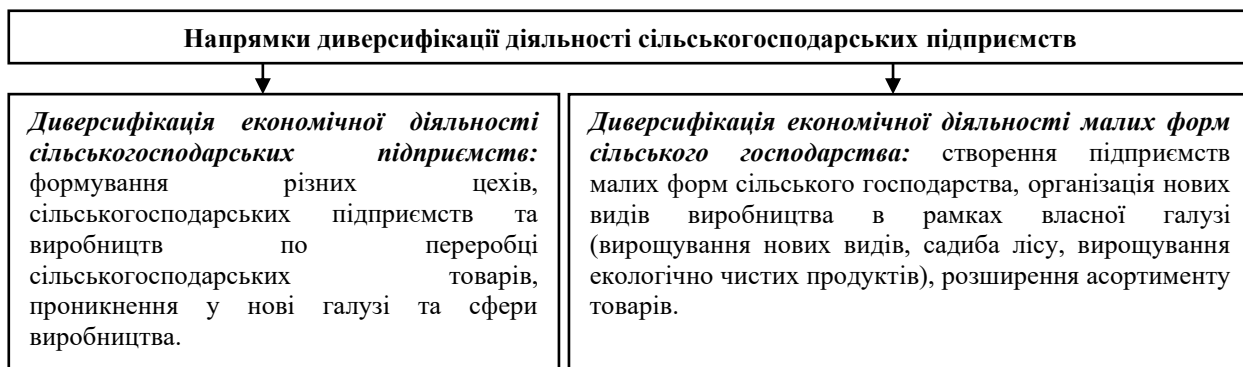

Рис. 3. Напрямки диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств

Примітки: сформовано автором на основі [10].

Підтримуючі заходи повинні бути скеровані інституційними структурами на створення потрібних кондицій для подолання інноваційної паузи, розвитку цивілізованої конкуренції, зниження підприємницьких ризиків. Найбільш актуальними являються наступні заходи з розвитку інформаційно-аналітичної та інноваційної інфраструктури, формування кондицій стосовно взаємодії інфраструктурних та підприємницьких виробничих компонентів, тому для реалізації таких заходів необхідна диверсифікація програм інфраструктурного забезпечення підприємництва в агропромисловому комплексі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що в умовах інтенсифікації реалізації напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності, ця тема набуває серед дослідників все більшої актуальності. Встановлено, що ринково-орієнтована диверсифікація сільськогосподарського виробництва дає можливість підприємству організувати кожен вид товарного виробництва як спеціалізований самостійний бізнес, а імплементація політики з диверсифікації виробництва дозволяє ефективніше застосовувати ресурси організації, підвищити конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість підприємств агропромислового комплексу.

Встановлено, що головною причиною диверсифікації сільськогосподарських підприємств являється невідповідність складних умов виробництва для забезпечення необхідного рівня його ефективності. Диверсифікація аграрного виробництва дає можливість підприємству ефективно впливати на ринок, формувати чітку стратегію розвитку, а згодом отримати високі активи, уникнути можливого ризику. Пропонуємо здійснювати диверсифікацію сільськогосподарських підприємств надзвичайно обережно, враховуючи специфіку виробництва, структуру конкуренції над ринком збуту готової сільськогосподарської продукції.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для застосування сучасних підходів до менеджменту та управління сільськогосподарськими підприємствами в умовах диверсифікації їхньої діяльності, що дасть змогу стимулювати сільськогосподарську діяльність, підвищити рівень прибутку та забезпечити конкурентоспроможність агропромислового комплексу.

Література

1. Trubilin A. I., Gaiduk V. I., Kondrashova A. V., Paremuzova M. G., Gorokhova A. E. Management of integration formations in the AIC as food security tool. Amazonia Investiga. 2020. Т. 9. № 25. С. 116-125.
2. Далісова Н. А., Степанова Э. В. Диверсификация сельскохозяйственного производства на основе ресурсосбережения. Вестник Алтайской академии экономики и права. 2018. № 6. С. 58-68.
3. Степаненко Н. І. Механізм формування стратегії диверсифікації агросервісних підприємств. Всеукраїнський науковий журнал. 2010. №1 (15). С. 18-21.
4. Томілін О. О. Диверсифікація аграрних підприємств як дієва стратегічна орієнтація в агропромисловій сфері: зб. наук. пр. ВНАУ. Серія «Економічні науки». 2012, №3 (69), С. 205-211.
5. Попова В. В. Диверсификация производства на сельхозпредприятии как фактор повышения его конкурентоспособности. Материалы V Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». 2013. URL: <https://scienceforum.ru/2013/article/2013004062>
6. Бурачек І. В., Михайленко Н. В. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 21. С.134-137.
7. Сільське господарство України: статистичний збірник. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf
8. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 2 / редкол.: Мочерний С. В. (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр "Академія", 2001. 848 с.
9. Пивовар А. М. Стратегія диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств як інструмент підвищення ефективності використання трудового потенціалу. Економіка та держава. 2012. № 12. С. 67-70.
10. Богуславський Є. І., Горяник О. В. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва. Агросвіт. 2016. № 8. С. 40-47.

References

1. Trubilin, A. I., Gaiduk, V. I., Kondrashova, A. V., Paremuzova, M. G., Gorokhova, A. E. (2020). Management of integration formations in the AIC as food security tool. Amazonia Investiga. Т. 9. № 25. pp. 116-125 [in English].
2. Dalisova, N. A., Stepanova, E. V. (2018). Dyversyfikatsiia silskohospodarskoho vyrobnytstva na osnovi resursozberezhennia. [Diversification of agricultural production on the basis of resource conservation]. Visnyk Altaiskoi akademii ekonomiky ta prava. №6. pp. 58-68 [in Russian].
3. Stepanenko, N. I. (2010). Mekhanizm formuvannia stratehii dyversyfikatsii ahroservisnykh pidpriemstv. [The mechanism of formation of strategy of diversification of agroservice enterprises]. Vseukrainskyi naukovyi zhurnal. №1 (15). pp. 18-21 [in Ukrainian].
4. Tomilin, O. O. (2012). Dyversyfikatsiia ahramnykh pidpriemstv yak dieva stratehichna orientatsiia v ahropromyslovii sferi. [Diversification of agricultural enterprises as an effective strategic orientation in the agro-industrial sphere]: zb. nauk. pr. VNAU. Seria "Ekonomichni nauky". №3 (69), pp. 205-211 [in Ukrainian].
5. Popova, V. V. (2013). Dyversyfikatsiia vyrobnytstva na silhosppidpriemstvi yak faktor pidvyshchennia yoho konkurentospromozhnosti. [Diversification of production at an agricultural enterprise as a factor in increasing its competitiveness]. Materialy V Mizhnarodnoi studentskoi naukovoi konferentsii «Studentskyi naukovyi forum». Available at: <https://scienceforum.ru/2013/article/2013004062> [in Russian].

-
6. Burachek, I. V., Mykhailenko, N. V. (2018). Suchasnyi stan ta perspektyvni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva v Ukraini. [Current state and prospects of agricultural development in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Vyp. 21. pp.134-137 [in Ukrainian].
 7. Silske hospodarstvo Ukrainy: statystychnyi zbirnyk. 2020. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf [in Ukrainian].
 8. *Ekonomichna entsyklopediia*. (2001). [Economic Encyclopedia]: u 3 t. T. 2 / redkol.: Mochernyi, S. V. (vidp. red.) ta in. Kyiv: Vydavnychi tsentr "Akademiia". 848 p. [in Ukrainian].
 9. Pyvovar, A. M. (2012). Strateghija dyversyfikaciji dijalnosti sil's'koghospodars'kykh pidpryemstv jak instrument pidvyshhennja efektyvnosti vykorystannja trudovogho potencialu [Strategy for diversification of agricultural enterprises as a tool to improve the efficiency of labor potential]. *Ekonomika ta derzhava*. № 12. pp. 67-70. [in Ukrainian].
 10. Bohuslavskiy, Ye. I., Horianyk, O. V. (2016). Dyversyfikatsiia sil'skohospodarskoho vyrobnytstva. [Diversification of agricultural production]. *Ahrosvit*. № 8. pp. 40-47 [in Ukrainian].

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020